

В. А. Ватрас
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 347.6

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ СІМЕЙНОГО ПРАВА, ЯКІ РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ПОНЯТТЯ “ЧЛЕНИ СІМ’Ї” ТА “СІМ’Я”

Автор дає правову характеристику нормативно-правових актів, які містять дефініції вище вказаних категорій та приходить до власних висновків щодо необхідності вирішення поставленої проблеми, шляхом формування дефініцій “сім’ї” та “членів сім’ї” на рівні кодифікованого нормативно-правового акта — СК України. Також обґрунтовується пропозиція щодо міжгалузевого правового розуміння сім’ї, на відміну від членів сім’ї, які розглядаються у кожній галузі права в контексті їх предмета і метода правового регулювання.

Автор дає юридическую характеристику нормативно-правовых актов, которые определяют выше изложенные дефиниции и предлагает их нормативное закрепление в семейном законодательстве Украины на уровне кодификации — в СК Украины. Также предлагается межотраслевое определение семьи, в отличие от членов семьи, которые рассматриваются в каждой отрасли в контексте их предмета и метода правового регулирования.

The author gives the legal characteristic of regulatory legal acts which define above stated definitions and offers their standard fastening in the family legislation of Ukraine at codification level — in Family Code of Ukraine. Interbranch definition of a family, in difference from members of a family who are considered in each branch in a context of their subject and a method of legal regulation also is offered.

Сьогодні досить жваво обговорюється проблематика поняття “сім’ї” та поняття “члени сім’ї”, оскільки правове регулювання цих питань не обмежується лише нормами сімейного законодавства України, а й міститься у джерельній базі інших галузей права, що зумовлює істотні труднощі у процесі правозастосування. З огляду на це, є потреба у науковому аналізі джерел права, у яких міститься вирішення термінологічних завдань по підготовці дефініцій поняття “сім’ї” та поняття “члени сім’ї” з відповідним юридичним закріпленням у кодифікованому нормативно-правовому акті — Сімейному кодексі України (СК України).

Слід зауважити, що в тій чи іншій мірі ці питання вже були предметом наукових досліджень, зокрема, Я. Р. Веберса, Є. М. Ворожейкіна, І. В. Жилінкової, Р. П. Манакової, Г. П. Матвеева, Р. О. Стефанчука, Я. М. Шевченко та інших. Однак ці науковці більшу увагу зосереджували на термінології та на правовому статусі членів сім’ї, а в меншій мірі на джерелах правового регулювання, відносин між членами сім’ї.

Варто зауважити, що законодавець, усвідомивши доцільність легального визначення поняття “сім’я”, спробував його закріпити у ст. 3 СК України: “Сім’я є первинним та основним осередком суспільства. Сім’ю складають особи, які спільно проживають, пов’язані спільним побутом, мають взаємні права та обов’язки. Подружжя вважається сім’єю і тоді, коли дружина та чоловік, у зв’язку з навчанням, роботою, лікуванням,

необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства" [1].

Правовий аналіз ст. 3 СК України дає можливість прийти до висновку, що вона складається з таких частин:

1. Соціологічне визначення сім'ї — сім'я є первинним і основним осередком суспільства (ч. 1);

2. Юридичне визначення сім'ї — сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки" (ч. 2);

3. Підстави створення сім'ї: "Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства (ч. 4).

Виходячи з цього, законодавець зробив спробу визначити поняття "сім'ї" в юридичному розумінні у ч. 2 ст. 3 СК України. Що ж до інших положень статті, то в ч. 1, намагаючись розкрити поняття сім'ї з позиції соціології, він, як зазначає І. В. Жилінкова, вирішує лише питання щодо місця та значення сім'ї у суспільстві [2, с. 49].

Структура та зміст ч. 2 ст. 3 СК України, яка, власне, і розкриває, за задумом законодавця, юридичне визначення сім'ї, має певні недоліки, зокрема:

- законодавець пішов шляхом простого переліку окремих ознак сім'ї, що зрештою не становлять чіткого та стислого юридичного визначення, оскільки не всі ознаки названі;

- вжиті законодавцем ознаки наявності взаємних прав та обов'язків, спільного проживання та спільного побуту можуть сприйматися неоднозначно і в такому вигляді їх цілком реально застосувати до студентів, які проживають у звичайному гуртожитку в одній кімнаті, і таким чином зробити висновок, що вони також сім'я;

- ознака спільного проживання, вказана у Кодексі, нівелюється у ньому ж положенням про її факультативність щодо подружжя, яке вважається сім'єю і без спільного проживання з поважних причин (навчання, робота, лікування, необхідність догляду за батьками, дітьми тощо). Це ж стосується і дитини, яка належить до сім'ї батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає (ч. 2 ст. 3 СК України);

- по-четверте, спірним видається положення Кодексу і щодо наділення правами члена сім'ї одинокі особи. Виходячи з нього, одинока особа є теж сім'єю, але це суперечить поглядам на природу сім'ї як сукупності, союзу чи об'єднання кількох осіб, тобто двох і більше;

- по-п'яте, дещо суперечливим є положення, яке перераховує підстави створення сім'ї. Так, тлумачення ч. 4 ст. 3 СК України дає привід говорити про те, що можуть бути й інші підстави для створення сім'ї, окрім перерахованих, за умови, що це не буде заборонено законом та не суперечитиме моральним засадам суспільства. Це означатиме, що сім'єю можна буде назвати будь-яку сукупність осіб, яка не заборонена законом, не суперечить моральним засадам суспільства, спільно проживає, наділена спільним побутом та має взаємні права і обов'язки. Наприклад, групу солдат у збройних силах, які проживають у спільній казармі.

Виходячи з цього, запропонована законодавцем норма-дефініція потребує вдосконалення як в частині її самої конструкції, так і щодо уточнення юридичного визначення сім'ї у законі.

Слід зауважити, що легальні визначення сім'ї, окрім СК України, містяться і в інших законодавчих актах України. Закон України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" від 01.06.2000 р. № 1768-III [3] визначає сім'ю так: "Сім'я — це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки", — таким чином, повністю відтворює ч. 2 ст. 3 СК України. Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" від 21.11.1992 р. № 2811-XII [4] дає поняття сім'ї з дітьми як поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування. Вказане визначення істотно різниться від попереднього. Отже, вкрай необхідним є закріплення єдиного легального визначення поняття сім'ї у законодавстві з метою уникнення її неоднозначного правового тлумачення.

Вважаємо за необхідне внесення змін до СК України, насамперед, щодо юридичного визначення поняття сім'я у сімейному законодавстві України та стосовно конкретизації

підстав створення сім’ї. Пропонуємо власну редакцію ст. 3 СК України:

“Стаття 3. Сім’я

1. Сім’я є первинним і основним осередком суспільства.
2. Сім’я — це юридичний зв’язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який проявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов’язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності.
3. Подружжя вважається сім’єю і тоді, коли дружина та чоловік, у зв’язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.
4. Дитина належить до сім’ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає”.

Що ж до ч. 3 ст. 3 СК України, у якій зазначено, що права члена сім’ї має одинока особа, то, на наш погляд, її слід вилючити із ст. 3 СК України з огляду на те, що вказана норма поглинається ст. 4 Кодексу, яка регламентує право особи на сім’ю, відповідно до якого кожна особа, у тому числі й одинока, може створити власну сім’ю. Також недоцільним є конкретизація підстав створення сім’ї, передбачена у ч. 4 ст. 3 Кодексу, оскільки такі підстави чітко вказані у пропонованій нами дефініції поняття “сім’я”.

У чинному законодавстві також відсутня дефініція “члена сім’ї”, хоча законодавець неодноразово про нього згадує. Так, у ст. 63 Конституції України міститься положення, відповідно до якого особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім’ї чи близьких родичів [5]. У переважній більшості своїх норм застосовує це поняття СК України: “Сімейний кодекс України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов’язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав і обов’язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім’ї та родичів (ч. 1 ст. 1 СК України)”; “Сімейних кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім’ї, визначеними у ньому” (ч. 3 ст. 2 СК України); “Права члена сім’ї має одинока особа”; “Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім’ї” (ч. 8 ст. 7 СК України) тощо. Застосовує поняття “члени сім’ї” і житлове законодавство: “До членів сім’ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами сім’ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом із наймачем і ведуть з ним спільне господарство” (ч. 2 ст. 64 Житлового кодексу УРСР від 30 червня 1983 р. № 5464-Х); “Якщо особи, зазначені в частині другій цієї статті, перестали бути членами сім’ї наймача, але продовжують проживати в займаному жиллому приміщенні, вони мають такі ж права і обов’язки, як наймач і члени його сім’ї” (ч. 3 ст. 64 ЖК УРСР) [6]. Категорія “члени сім’ї” віднаходить своє місце в Цивільному кодексі України: “Фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім’ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації” (ст. 277 ЦК України); “Фізична особа має право на підтримання зв’язків з членами своєї сім’ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває” (ч. 3 ст. 291 ЦК України) тощо. Окрім перерахованих кодифікованих нормативно-правових актів, поняття “члени сім’ї” застосовується ще в цілій низці законодавчих актів: Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28 грудня 1994 р. № 334/94-ВР [7], Закон України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 р. №1788-ХІІ [8], Закон України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” від 9 квітня 1992 р. № 2262-ХІІ [9], Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ [10], Закон України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ [11], Закон України “Про пожежну безпеку” від 17 грудня 1993 р. № 3745-ХІІ [12], Закон України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ [13] тощо. Окрім перерахованих, категорія “член сім’ї” застосовується ще в цілій низці нормативно-правових актів, яких на сьогодні можна назвати понад шістьдесят.

Отже, поняття “член сім’ї” використовується не лише у сімейному законодавстві, а й властиве іншим галузям права: цивільному, житловому, праву соціального забезпечення, кримінальному процесу тощо. Варто зауважити, що аналіз вище перерахованих нормативно-правових актів свідчить про те, що кожна галузь права, яка застосовує цю категорію, вкладає у неї свій зміст, що зумовлюється як специфікою

предмета і методу, так і тими цілями, які ставляться законодавцем у тому чи іншому випадку: позначення осіб, які пов'язані кровноспорідненими зв'язками чи іншими зв'язками, які включають їх до кола регулювання сімейного права; позначення осіб, які поряд із наймачем вправі претендувати на житлову площу, позначення осіб, які вправі претендувати на спадщину за законом; позначення осіб, які мають право на пільги та соціальний захист у зв'язку із перебуванням у статусі членів сім'ї; позначення кола осіб, які вправі не давати покази щодо себе та членів своєї сім'ї тощо. Наприклад, відповідно до ст. 1.20.4 Закону України "Про податок з доходів фізичних осіб" членами сім'ї фізичної особи є "її дружина або чоловік, діти як фізичної особи, так і її дружини або чоловіка (у тому числі усиновлені), батьки, баба або дід як фізичної особи, так і її дружини або чоловіка, брати чи сестри як фізичної особи, так і її дружини або чоловіка, онуки як фізичної особи, так і її дружини або чоловіка, інші утриманці такої фізичної особи або її опікуни, визнані такими згідно із законом" [14]. Така ситуація створює певні труднощі в правозастосовній практиці, оскільки одна й та ж сама особа одночасно вважається членом сім'ї відповідно до норм однієї галузі права і може не бути членом сім'ї згідно з нормами іншої. У кожному конкретному випадку правозастосовнику доводиться з'ясувати, про які саме відносини йдеться, і вже потім вирішувати, належить певна особа до членів сім'ї чи ні.

Тому, на наш погляд, незважаючи на певну неузгодженість у чинному законодавстві України, категорія "члени сім'ї" носить міжгалузевий характер і повноцінно застосовується та може застосовуватись у сімейному, цивільному, житловому, кримінально-процесуальному законодавстві, законодавстві про соціальне забезпечення тощо. Але проблема полягає дещо в іншому: чи потрібне єдине, універсальне, міжгалузеве поняття "член сім'ї" та його закріплення у чинному законодавстві.

Проведений аналіз законодавчого масиву дає можливість дійти висновку, що формування єдиного, комплексного, універсального для всіх галузей права поняття "члени сім'ї" є недоцільним з огляду на ті завдання та специфіку суспільних відносин тієї чи іншої галузі права. Так, наприклад, для житлового законодавства у меншій мірі відіграє роль наявність сімейних відносин між членами сім'ї, а насамперед спільне проживання цих осіб на одній житловій площі. У сімейно-правовому розумінні ознака спільного проживання та й ведення спільного господарства не впливає на наявність чи відсутність між особами сімейних правовідносин. Тому кожній галузі права, у тому числі і сімейному, притаманне власне розуміння поняття "члени сім'ї".

Виходячи з цього, слід констатувати, що джерельна база, яка регламентує поняття "сім'я" та "члени сім'ї" доволі широка і потребує вдосконалення. Власне, на сьогодні ми вбачаємо необхідність вирішення цього питання саме на рівні СК України, шляхом закріплення у ньому відповідних дефініцій.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // ВВР. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.
2. Сімейне право України : Підручник [За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової]. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 264 с.
3. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III // ВВР. — 2000. — № 35. — Ст. 290.
4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII // ВВР. — 1993. — № 5. — Ст. 21.
5. Конституція України від 28.06.1996 р., із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 08.12.2004 р. № 2222-IV // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141; ВВР. — 2005. — №2 — С. 44.
6. Житловий кодекс УРСР від 30.06.1983 р. № 5464-X // ВВР УРСР. — 1983. — №28. — Ст. 573.
7. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР // Урядовий кур'єр. — 1997. — 6 грудня. — № 105-106.
8. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII // ВВР. — 1992. — № 3. — Ст. 10.
9. Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ : Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII // ВВР. — 1992. — № 29. — Ст. 399.
10. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII // ВВР. — 1993. — № 45. — Ст. 425.
11. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII // ВВР. — 1992. — № 15. — Ст. 190.
12. Про пожежну безпеку : Закон України від 17.12.1993 р. № 3745-XII // ВВР. — 1994. — № 5. — Ст. 21.

13. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. № 565-ХІІ // ВВР УРСР. — 1991. — № 4. — Ст. 20.
14. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.05.2003 р. № 889-ІV // ОВУ. — 2003. — № 28. — Ст. 1361.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 1 від 30 серпня 2009 року)*

Надійшла до редакції 14.10.2009
Рекомендована до друку 01.12.2009

